

ЗБЕРЕЖЕННЯ І ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ВНУТРІШНІ І ЗОВНІШНІ АСПЕКТИ

*Литовченко В.В.,
(м. Ужгород, Україна)*

Процес збереження та охорони культурної спадщини є не лише одним з найбільш нагальних напрямів діяльності сучасної Української держави, але й становить важливий предмет дослідження цілої низки наук, які покликані створити теоретичний і методологічний фундаменти для загального теоретичного осмислення специфіки та сутності процесу збереження і охорони культурної спадщини у національному та міжнародному масштабах. З огляду на це особливої наукової значущості набуває аналіз інституціональних основ збереження і охорони культурної спадщини в сучасній Україні, оскільки саме через відповідні інститути та норми створюється надійна основа для ефективної адаптації до сучасних українських реалій загальної та діючої у цивілізованому світі системи заходів щодо охорони культурної спадщини. Зазначені інститути збереження і охорони культурної спадщини мають складний і багаторівневий характер, адже вони включають у себе як правові норми, так і різноманітні організаційно-управлінські, адміністративні, регулятивні та політико-економічні механізми, кожен з яких на тому чи іншому рівні, у той чи інший спосіб сприяє практичній діяльності держави і громадянського суспільства в частині збереження та охорони культурної спадщини. Таким чином, дослідження внутрішніх і зовнішніх детермінант державної політики у сфері збереження та охорони культурної спадщини має незаперечну наукову значущість і практичну актуальність.

Говорячи про внутрішні та зовнішні аспекти державної політики у галузі збереження і охорони культурної спадщини, насамперед слід наголосити на деяких положеннях методологічного змісту. По-перше, активний розвиток співпраці у міжнародній сфері дедалі більше об'єктивує зв'язок між зовнішньою та внутрішньою політикою держав, у результаті чого взяті на себе тими чи іншими країнами міжнародні зобов'язання стають вагомим стимулом формування й реалізації внутрішньої політики. Одним з таких пріоритетних напрямів імплементації міжнародних норм і принципів у внутрішню політику сучасних держав є збереження та охорона культурної спадщини, яка постає як процес координації цілеспрямованих внутрішньополітичних і зовнішньополітичних заходів, спрямованих на збереження, охорону та відтворення всього того, що в сучасних міжнародних відносинах і праві описується узагальненим поняттям «культурна спадщина».

По-друге, внаслідок прийняття Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. на міжнародному рівні був чітко зафіксований і узгоджений порядок збереження та популяризації об'єктів культури і природи, які становлять частину надбання універсальної культури людства, мають виняткове значення не лише для народу держави, на території якої він перебуває, але й для людства в цілому. Одна з ключових ідей цієї Конвенції полягала у створенні організаційних, інституціональних та нормативних засад взаємодії міжнародної системи колективної охорони культурної спадщини і різноманітних внутрішньополітичних заходів з метою підвищення їх ефективності та досягнення цілей Конвенції. Таким чином Україна як учасниця Конвенції ЮНЕСКО з 1988 р. взяла на себе зобов'язання забезпечити охорону об'єктів всесвітньої спадщи-

ни, розташованих на її території. Утім, цілком очевидно, що зазначені охоронні заходи базуються насамперед на нормах внутрішнього права (зокрема, це Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р., який регулює правові, організаційні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини, Закон України «Про природно-заповідний фонд» 1992 р., що поширюється на об'єкти природної спадщини, які потенційно можуть бути включені до Списку ЮНЕСКО тощо). У цьому сенсі особливої актуальності набуває проблема розроблення комплексної системи заходів, які б органічно поєднали внутрішній та зовнішній (міжнародний) аспекти діяльності Української держави в частині збереження й охорони культурної спадщини. Адже не можна не погодитись з думкою тих фахівців, які доводять, що саме поєднання адекватної сучасним вимогам внутрішньої політики (включаючи й внутрішню правову політику України) та міжнародної взаємодії, здатне забезпечити надійну основу для ефективного збереження та захисту культурної спадщини[1].

По-третє, не можна не звернути увагу на те, що процес взаємодії зовнішньої та внутрішньополітичної діяльності європейських держав у сфері збереження і охорони культурної спадщини фактично є нічим іншим, як наслідком послідовного втілення принципів та завдань, що були визначені у Статуті Ради Європи в частині впровадження міжнародних стандартів у різних сферах життя і діяльності суспільства, включаючи й збереження культурної спадщини. При цьому практично всі документи в галузі охорони культурної спадщини в Європі, а це – Європейська культурна Конвенція Ради Європи (Париж, 1954 р.)[2], Конвенція Ради Європи про захист архітектурної спадщини Європи (Гренада, 1985 р.)[3], Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (Лондон, 1969 р.) [4], Європейська Конвенція Ради Європи про охорону археологічної спадщини (переглянута)[5] (Валлетта, 1992 р.), Європейська Конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей (Дельфи, 1985 р.)[6], Європейська Конвенція про ландшафти (Флоренція, 2000 р.)[7] передбачають не лише наявність, але й постійну інтенсифікацію взаємодії внутрішньополітичної та зовнішньополітичної діяльності окремих держав Європи в частині збереження культурної спадщини. Це зумовлюється існуванням діалектичного зв'язку між двома зазначеними напрямками діяльності держав у сфері збереження культурної спадщини. Справді, з одного боку, реалізація багатьох міжнародно встановлених та окреслених цілей і завдань передбачає активну та ефективну внутрішню політику окремих держав в частині діяльності щодо збереження й охорони культурної спадщини. З іншого боку, доволі часто успішність внутрішньої державної політики у культуроохоронній та пам'яткоохоронній діяльності залежить від рівня її участі у різноманітних міжнародних програмах і організаціях з охорони культурної спадщини, культурних надбань, пам'яток культури й природи.

На сьогоднішній день на доктринальному рівні культурна спадщина характеризується як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення[8], або ж як надбання матеріальної і духовної культури людства, що успадковується від попередніх поколінь та є засобом піднесення духовності, єднання людей навколо вічних цінностей добра і краси[9]. Попри певні відмінності, обидві дефініції мають спільне концептуальне ядро, яке чітко вказує на роль культурної спадщини (що постає у матеріальній та нематеріальній формах) у духовному розвитку особистості та людства в цілому, а також на її

значущість як одного з об'єктів захисту з боку держави (а також міжнародної спільноти держав) і суспільства. Те ж саме можна побачити, якщо звернутись до документів такої міжнародної організації, як ЮНЕСКО, яка під культурною спадщиною всього людства визнає історичні центри міст, культурні ландшафти, пейзажі, підводну культурну спадщину, музеї, рухому культурну спадщину, ремесла, документальну та цифрову спадщину, кінематографічну спадщину, традиції, мови, святкові події, ритуали та вірування, музику та пісні, театральне мистецтво, народну медицину, літературу, кулінарне мистецтво, традиційні спорт та ігри тощо. Тобто наразі можна спостерігати тенденцію до відходу від вузького «матеріального» тлумачення поняття культурної спадщини і включення до неї духовної (нематеріальної) складової[10]. Особливо чітко це можна побачити у міжнародній практиці після прийняття Декларації Мехіко щодо політики у сфері культури (1982 р.), яка фактично закріпила духівну складову як невід'ємну частину розуміння поняття всесвітньої культурної спадщини і включила до культурної спадщини як матеріальні, так і нематеріальні твори, які виражають творчість народу, його мову, звичаї, вірування; до неї належать історичні місця й пам'ятки, література, твори мистецтва, архіви та бібліотеки. Однак, уточнюючи визначення поняття збереження та охорони культурної спадщини, а також її захисту, слід звернути увагу на кілька принципів теоретичних положень.

По-перше, вже у самому словосполученні «культурна спадщина» нерозривно поєднано внутрішній та зовнішній аспект, оскільки культурні і духовні надбання та пам'ятки того чи іншого народу постають у той же самий час і культурно-духовними надбаннями усього людства. Як приклад можна навести програму «Проголошення шедеврів усної та нематеріальної спадщини людства». Нагадаємо, що Генеральна конференція на своїй двадцять дев'ятій сесії у листопаді 1997 року прийняла Резолюцію про створення міжнародної відзнаки в формі присвоєння ЮНЕСКО статусу Шедевра усної спадщини людства. Нині цей статус мають: Рамліла, народний театр на теми «Рамааяна» (Індія), театр Кабукі (Японія), маскарад племені Макіші (Замбія), танок Самба де Рода (Бразилія), народний епос Олонхо (Якутія), албанська народна ізополіфонічна музика (Албанія), гра на дудці (Вірменія), карнавальні велетні і дракони (Бельгія і Франція), кхмерський театр тіней Сбек Тхом (Камбоджа), уйгурське музичне мистецтво Мукам із Синьцзяна (Китай), традиції пастухів і візків з буйволами в Коста-Ріці, словацький Вербунк (танок призовників), театральна танцювальна традиція коколо (Домініканська Республіка), балет Рабиналь Ачи (Гватемала) тощо. Тобто, як бачимо, кожен з перелічених шедеврів має чітко визначену національну або етнічну приналежність, що фіксується навіть у його назві. Разом з тим всі вони є частиною культурного надбання людства. Зазначене уточнення є важливим з огляду на те, що збереження та охорона культурної спадщини від самого початку конститується як поєднання двох видів діяльності: зовнішнього й внутрішнього, що зумовлене феноменом «подвійної значущості» об'єктів цього захисту, які є одночасно і об'єктами культурної спадщини того чи іншого народу, і об'єктами культурної спадщини людства в цілому.

По-друге, слід наголосити на тому, що сам процес збереження й охорони культурної спадщини тлумачиться на міжнародному рівні не як певна «факультативна діяльність» тих чи інших держав, яка може реалізовуватись або не реалізовуватись залежно від історичних, економічних, політичних, соціальних, фінансових або будь-яких інших реалій. Цей процес є обов'язковим напрямом внутрішньої і

зовнішньої політики будь-якої сучасної держави як повноцінного члена світової спільноти і має універсальну значущість з огляду на завдання щодо збереження та відтворення культурної складової людського існування і буття. Більше того, виходячи із загального теоретичного визначення поняття «функцій держави» як основних або визначальних напрямів її діяльності, що зумовлені відповідними суспільними потребами й відображають цілі та сутність держави[11], можна стверджувати: збереження і охорона культурної спадщини є однією з найважливіших функцій у системі функцій сучасної держави. У цьому плані держави, базуючись на таких засадах, несуть відповідальність за збереження всесвітньої культурної і природної спадщини, що знаходиться на їх території, як перед своїм народом, так і перед усім міжнародним співтовариством; а) об'єкти всесвітньої спадщини розглядаються як єдине ціле з їхнім довіллям (оточенням); б) всесвітня спадщина є визначальним чинником розвитку людської особистості, формування світогляду та ціннісних орієнтирів людини; в) управління об'єктами всесвітньої спадщини здійснюється на засадах економічного обґрунтування; г) співпраця державних органів, туристичних, громадських організацій та населення, їх участь в управлінні; д) поєднання науково розроблених методів з традиційними методами збереження об'єктів всесвітньої спадщини; є) забезпечення рівного доступу всіх осіб до об'єктів всесвітньої спадщини, що знаходяться на території України; ж) збереження автентичності об'єктів при здійсненні заходів охорони. Тобто дії або бездіяльність щодо збереження та захисту культурної спадщини роблять ту чи іншу державу носієм відповідальності не лише перед своїм народом, але й перед світом в цілому.

По-третє, реалізація державою функцій збереження та охорони культурної спадщини безпосередньо пов'язана із забезпеченням і реалізацією активної внутрішньої політики у зазначеній сфері. Тобто держава зобов'язується забезпечувати збереження культурної спадщини, що існує на її території. З цією метою кожній державі належить ідентифікувати та визначити різні елементи культурної спадщини, сприяти науковим, технічним і мистецтвознавчим дослідженням, а також розробленню науково-дослідних методологій з метою ефективного охорони, вжиття відповідних юридичних, технічних, адміністративних та фінансових заходів, спрямованих на сприяння у створенні або укріпленні установ з підготовки кадрів у галузі управління культурною спадщиною, а також тих, що займаються документуванням культурної спадщини; забезпеченні доступу до культурної спадщини тощо. Це дає підстави говорити не просто про сукупність дій і відповідних повноважень окремих органів державної влади, але про цілісну та системну державну політику в галузі збереження й охорони культурної спадщини.

Таким чином, охорона культурної спадщини трансформується в один з напрямів активної державної політики, який існує як система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна рестрація), запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини. Відповідно до статті 54 Конституції України культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність. Законом України «Про охорону культурної спадщини» передбачено, що контроль за виконанням законодавства про охорону

культурної спадщини здійснюють органи охорони культурної спадщини. На жаль, нині в Україні ця державна політика реалізується недостатньо ефективно, не у повному обсязі та не відповідно до тих об'єктивних вимог і потреб, що виникають у зазначеній сфері[12]. До речі, свого часу на цьому акцентували увагу В.Горбик та Г.Денисенко[13]. Але, залишаючи поки осторонь питання ефективності збереження та охорони культурної спадщини в Україні (адже це проблема окремого дослідження) акцентуємо увагу на тому, що однією з головних умов успішної діяльності щодо збереження і охорони культурної спадщини є активна й ефективна державна політика у цій галузі, яка забезпечується відповідним комплексом засобів, методів, організаційними, управлінськими, фінансовими, інформаційними та іншими ресурсами. Наразі в Україні, відповідно до затвердженого 6 квітня 2011 року Положення, Міністерство культури України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо формування державної політики у сфері кінематографії, формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, а також спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері міжнародних відносин. Наразі та захисту прав національних меншин України[14].

Хоча, попри цілу низку заходів щодо визначення та гарантування статусу культурної спадщини, чи не найважливішим кроком на міжнародному рівні щодо уточнення розуміння сутності феномена культурної спадщини стала розробка Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, прийнята переважно більшістю голосів на тридцять другій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 17 жовтня 2003 р. Конвенція на міжнародному рівні закріпила право та обов'язок держав-учасниць поважати, зберігати, досліджувати, захищати та популяризувати нематеріальну культурну спадщину. Конвенція визначила термін «нематеріальна культурна спадщина», цілі та органи Конвенції, функції та методи роботи Міжнародного Комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини, умови та форми надання міжнародної допомоги у цій сфері. Відповідно до статті 32 розділу IX зазначеної Конвенції, вона підлягає процедурі ратифікації, прийняття або затвердження країнами-членами ЮНЕСКО у порядку, передбаченому їх відповідними конституційними процедурами. Водночас, згідно з Законом України «Про міжнародні договори України» процедура приєднання має здійснюватись шляхом прийняття відповідного закону. Таким чином шляхом прийняття Закону України «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» від 6 березня 2008 року Україна приєдналась до зазначеної Конвенції, що дозволило створити належні умови для збереження та підтримки традиційної культури українського народу, спряло розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері. Прийняття цього закону було важливим насамперед з огляду на те, що до цього законодавство України не містило будь-яких правових норм, які б визначали, що саме слід вважати нематеріальною культурною спадщиною, а також зобов'язання держави щодо її збереження та розвитку. Базовий документ, що визначав політику держави та регламентував діяльність у сфері культури і мистецтв «Основи законодавства України про культуру», також не містив чітких норм стосовно нематеріальної культурної спадщини. Водночас приєднання України до Міжнародної конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини сприяло зміцненню авторитету України в світі, приведенню її законодавства у цій сфері у відповідність зі світовими стандартами, більш активній участі у про-

грамах міжнародного культурного співробітництва, збереженню та поширенню кращих зразків традиційної культури українського народу.

Однак приєднання України до Конвенції ще більше актуалізувало проблему розроблення та практичного впровадження системи практичних заходів щодо її реалізації. Мається на увазі розроблення та впровадження спільної політики, спрямованої на підвищення ролі культурної спадщини в суспільстві та включення охорони цієї спадщини до програм планування; підвищення ефективності роботи компетентних органів з охорони культурної спадщини, сприяння науковим, технічним та мистецтвознавчим дослідженням, а також розроблення методик дослідження для ефективної охорони культурної спадщини, зокрема спадщини, що знаходяться в небезпеці. Всі ці заходи так чи інакше пов'язані з необхідністю розроблення і запровадження комплексної концепції внутрішньої державної політики у культурно охоронній сфері. Саме це, на наше переконання, відповідає духу міжнародної культурно охоронної діяльності і дозволить Україні гідно дбати про збереження та захист власної культурної спадщини, яка одночасно становить незаперечну цінність для світової культури та для всього людства.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна сформулювати висновки. По-перше, збереження та захист культурної спадщини у сучасній Україні реалізується одночасно і як діяльність, що зумовлена внутрішніми детермінантами (внутрішньополітичний аспект, пов'язаний з реалізацією культурно охоронної функції Української держави, яка закріплена на конституційному рівні, а також у нормативно-правових актах чинного законодавства), і як система заходів, що випливають з міжнародних зобов'язань України та є складовою реалізації загальної мети щодо збереження культурної спадщини людства, охорони культурних пам'яток. По-друге, успішність та ефективність культурно охоронної діяльності на національному рівні істотно залежить від комплексного характеру реалізації цілей та завдань у частині створення належних правових, економічних, політичних, інформаційних, фінансових, організаційно-матеріальних умов для функціонування органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, які реалізують зазначену діяльність. По-третє, на сьогодні збереження та охорона культурної спадщини є не лише однією з цілей спеціально уповноважених органів державної влади, але перш за все – одним з важливих напрямів активної державної політики сучасної держави на національному та міжнародному рівні. У цьому сенсі розроблення будь-яких адекватних нинішнім реаліям та викликам стратегій державного розвитку (як у внутрішньо, так і у зовнішньополітичному аспектах) передбачає включення до комплексу визначальних завдань держави й системи органів державної влади, збереження та охорону матеріальної і нематеріальної культурної спадщини.

Список використаних джерел

1. Матеріали Міністерства закордонних справ України про підсумки роботи Третього круглого столу міністрів культури країн – членів ЮНЕСКО від 27 вересня 2002 р. – № 203/13–2254 або <http://www.unesco.org>
2. Європейська культурна Конвенція : за станом на 19 груд. 1954 р. / Рада Європи // Україна в міжнародно-правових відносинах / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В.І.Акуленко ; упоряд. В. І. Акуленко]. – К.: Юрінком, 1996. – Кн. 2 : Правова охорона культурних цінностей. – С. 295–298.

3. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи : за станом на 03 жовт. 1985 р. / Рада Європи // Україна в міжнародно-правових відносинах / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [відп. ред. Ю.С.Шемшученко, В. І. Акуленко ; упоряд. В. І. Акуленко]. – К.: Юрінком, 1996. – Кн. 2 : Права охорона культурних цінностей. – С. 321–331.
4. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини : за станом на 06 трав. 1969 р. / Рада Європи // Україна в міжнародно-правових відносинах / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [відп. ред. : Ю. С. Шемшученко, В. І. Акуленко; упоряд. В. І. Акуленко]. – К.: Юрінком, 1996. – Кн. 2 : Права охорона культурних цінностей. – С. 298–304.
5. Європейська Культурна Конвенція : за станом на 19 груд. 1954 р. / Рада Європи // Україна в міжнародно-правових відносинах / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [відп. ред. : Ю. С. Шемшученко, В. І. Акуленко ; упоряд. В. І. Акуленко]. – К.: Юрінком, 1996. – Кн. 2 : Права охорона культурних цінностей. – С. 295–298.
6. Європейська Конвенція про правопорушення щодо культурних цінностей: за станом на 23 черв. 1985 р. / Рада Європи // Україна в міжнародно-правових відносинах / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; [відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, В. І. Акуленко; упоряд. В. І. Акуленко]. – К.: Юрінком, 1996. – Кн. 2: Права охорона культурних цінностей. – С. 304–321.
7. Європейська ландшафтна Конвенція: за станом на 20 жовт. 2000 р. / Рада Європи // Права охорона культурної спадщини: зб. док. / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури; Центр пам'ятокознавства НАН України та УТОПШ; [авт.-упоряд. М. Є. Левада]. – К.: ХІК, 2006. – С. 47–54.
8. Акуленко В. І., Шемшученко Ю. С. Культурна спадщина / В. І. Акуленко, Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 434.
9. Акуленко В. І. Магазинщикова І. П., Моздир М. І., Тарасенко О. О. Культурна спадщина людства: збереження та використання – Львів: Світ, 2002. – С. 10.
10. Максимов В. В. Права охорона культурних цінностей у конвенціях ЮНЕСКО: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / В. В. Максимов. – К., 1997. – С. 112
11. Скаун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скаун. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел., 2000. – С. 51.
12. Опалько Ю. В. Збереження історико-культурної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи / Ю. В. Опалько // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 84.
13. Горбик В. О Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні / В. О. Горбик, Г. Г. Денисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 133–134.
14. Про Положення про Міністерство культури України: Указ Президента України від 6.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1226.